

Ko bi pa sedanji odborniki na Dolenjskem stavili tej nameri kake zapreke, sestavi naj g. predsednik poseben osnovalni odbor ter skliče na binkoštni torek osnovalni zbor v Ljubljano, pri katerem naj se ustanovi novo „Pedagogiško-književno društvo“. Na ta način se stvar najhitreje reši in v pravi tir spravi.*) Več udov.

Ustavoznanstvo.

(Spisal Fr. Orožen.)

E.

Od pragmatične sankcije do Franc Jožefa I.

(1713—2. grudna 1848).

3. Avstrijske notranje razmere od l. 1806. do Ferdinanda I. (l. 1835.).

(Dalje.)

Cesar Franc I. je popolnoma zaupal Metternichu. Bil pa je dober oče svojim narodom, ki so ga zelo ljubili. Učenjakov in pisateljev pa tudi ni maral. V Ljubljani so se mu poklonili l. 1821. profesorji, katerim je rekel: „Med ljudstvom se širijo nove misli, katerih nikdar ne bodem odobral. Ostanite pri starem redu, ki je še vedno najboljši! Našim prednikom se je pri tem dobro godilo, zakaj se ne bi tudi Vam? Ne potrebujem učenjakov, temuč le pridnih državljanov in takó mi vzgajajte mladino. Kdor meni služi, úči, kar jaz zahtevam. Kdor se pa bavi z novotarijami, pojdi, kamor mu drago, drugače ga pa zapodim.“

Na Dunaju so bile tri dvorske pisarne za višjo upravo našega cesarstva in sicer je jedna upravljala Ogersko s Hrvatsko, druga Erdeljsko in tretja druge dežele. Poseben dvorski urad je sestavljal letni proračun in skrbel za potrebne dohodke. Vojaštvo je bilo podrejeno dvorskemu vojnemu svetovalstvu, za druge zadeve so pa bile posebne dvorske oblasti.

Na Ogerskem so bile leta 1811. burne seje v požunskem deželnem zboru. Madjari so se borili za svojo staro ustavo ter jo končno tudi ohranili. Ker so se upirali ukazom dunajske vlade, cesar do

*) Pooblaščenim smo prijavit, da prosi g. Gabršček vse člane in druge gg. tovariše in tovarišice, naj mu blagovoljijo (na učiteljske v Ljubljani) takoj po dopisnicah naznani, se-li strinjajo s preosnovo in premeščenjem „Pedagogiškega društva“, oziroma z osnovanjem novega društva, in kdaj bodi zborovanje.

Ker je želeti, da se novo društvo najtesneje oklene okrajnih učiteljskih društev, naj se blagoizvoljijo tudi ista izjaviti istim pötem o gornji preosnovi. Uredništvo.

l. 1825. ni sklical deželnega zbora v Požunu. Za avstrijsko vojaštvo v Italiji je trebalo mnogo denarjev in vsled tega tudi novih davkov. Vlada je le z vojaško silo mogla pobirati davke po ogerskih županijah. V novem skupnem ogersko-hrvatskem deželnem zboru so se poslanci dolgo prepirali in zahtevali, da se povrnejo krivični davki in prekličejo nezakoniti ukazi. Deželni zbor je zboroval dve leti in le z veliko težavo je vlada pomirila poslance in dosegla svoje zahteve. Novi ogerski državni kancelar je postal grof Adam Reviczky, palatin pa je bil cesarjev brat, nadvojvoda Jožef. Znamenit je tudi ogerski deželni zbor z leta 1830., ker se je tedaj prvič sprožilo jezikovno vprašanje. Madjari so zahtevali, da se rabi kot uradni in vladni jezik izključno le madjarščina. Tudi na Erdeljskem so sklicali l. 1834. deželni zbor, v katerem so si stali nasproti Madjari, Nemci in Rumuni.

Hrvatski deželni zbor je l. 1825. tudi zboroval v Zagrebu in predložil vladi svoje zahteve. Upri so se pa Hrvatje pozneje ogerski zahtevi o madjarskem uradnem jeziku. Madjari so končno odjenjali v tem vprašanju ter se tudi udali v prepiru o državnem pravu. Kot uradni in učni jezik se je proglasila latinščina, vendar so se učenci tudi učili madjarščine.

Revolucija v Parizu l. 1830. je le malo vplivala na avstrijske narode. Poljski ustaši so našli v Avstriji mnogo sočutja, a pri tem je tudi ostalo. Finančne razmere v Avstriji zopet niso bile ugodne. Notranjo upravo je vodil češki dvorski kancelar grof Kolovrat. Predsednik dvorske komore pa je bil grof Klebelsberg, kateri je skušal z novimi posojili urediti denarstvo, kar se mu pa ni prav posrečilo. Koncem l. 1834. je prišla država v nove zadrege in zategadelj je cesar odpustil Klebelsberga.

Pozneje nego v drugih državah se je začelo ustavno gibanje v Avstriji. Vendar se je tudi pri nas ukoreninila misel, da ne smejo imeti posamezni stanovi posebne predpravice, pač pa gre ljudstvu pravica, da sodeluje po svojih poslancih pri urejanji in vladanji avstrijske države. Tako so narodi polagoma jeli zahtevati zastopstveno ustavo nasproti dotedanji fevdni ustavi, po kateri so le posamezni stanovi imeli večje pravice.

Leta 1834. so bile na Dunaju tajne ministerske konference, katere so odpravile pravice stanovskih zborov, da bi odrekli davke. Nadalje se ni dovolilo, da bi vojaki prisegali na ustavo; postavili so vseučilišča pod strogo nadzorstvo in omejili število časopisov. Tako se je onemogočil razvitek ustavnega življenja in nehala vsako svobodno gibanje. Cenzorji so zelo samovoljno opravljali svoj posel, neposlušne časnike so pa tako dolgo nadlegovali, da so rajši nehali izhajati. V ljudstvu je nastalo nasprotstvo do uradništva, ker je bilo vse javno življenje urejeno po policijskih nazorih in prepisih.

Slovinci so že dolgo živeli razcepljeni v posameznih pokrajinah, in zavest narodne celokupnosti je malone izmrla. Huda nadloga je bila za kmeta tlaka. Kranjski kmet n. pr. je moral do leta 1848. tlake delati 192 dni in dajati desetino od vsakovrstnih živil. Slovenskega kmeta so tudi hudo trli davki. V letih 1818. do 1843. izdelani kataster je n. pr. znižal davek vsi Štajerski za 100.000 gld., povišal pa davke na spodnjem Štajerskem. Ormoški okraj je sedaj plačeval 100 odstotkov več, celjski okraj pa 30.000 gld. več kakor 2¹/₂ krat večja okraja na gorenjem Štajerskem. Na Gorenjem Avstrijskem se je od njiv plačevalo 5·24 gld. za oral, na Kranjskem pa 8·9 gld. Prošnje in pritožbe niso ničesar koristile. Po ukazu dvorske kancelije se je celó štajerskim Slovencem zdatno povišal davek. Kranjci in Korošci so razmerno več davka plačevali nego bogata Češka ali Moravska.

Šolstvo je bilo slabo urejeno, dasitudi se je Franc I. trudil za povzdigo šolstva. Poučni jezik je bil le v nekaterih šolah popolnoma slovenski, po večjem pa so bile šole nemško-slovenske. Slovenske učne knjige so spisali po naročilu avstrijske vlade od l. 1815. do l. 1829. V uradih ni imela slovenščina nobenih pravic, uradni oklici in odloki so bili nemški. Vendar pa se je na vseučilišču v Gradcu že l. 1812. ustanovila stolica za slovenski jezik, katerega je poučeval Primic in po njegovi smrti Koloman Kvas.

Narodna zavest se je jela javljati v Gradcu od leta 1830. naprej, ko so se tam izobraževali Trstenjak, Macun, Kočevar, Vraz, Miklosič in dr. Ljudstvo pa se ni nič zavedalo svoje narodnosti, jedino zavetišče je imel slovenski jezik v cerkvi in pri duhovščini. O ustavnem gibanji med Slovenci torej v tej dobi ni še bilo nobenega sledú.

Cesar Franc I. je umrl dné 2. sušca l. 1835. Bil je nasprotnik vsem novotarijam ter strogo pazil na to, da se mu niso nikjer kratile in omejile vladarske pravice. Očitno je izjavljal, da ne bode svojim narodom nikdar dovolil ustave. Odposlanstvu peštanske županije je o priliki rekel: „Totus mundus stultisat et vult habere constitutiones novas.“ (Ves svet nori in hoče imeti nove ustave), Nasledil ga je njegov sin Ferdinand I.

4. Ferdinand I. (1835.—2. grudna l. 1848.).

Tudi za Ferdinanda I. je vladal vsemogočni minister knez Metternich. Novemu cesarju je oče še na smrtni postelji priporočal, da se naj ravna po Metternichovih nasvetih in naj nikar ne uvede ustave. Ferdinand I. je nastopil vladu s slovesno izjavo, da hoče vladati po nazorih svojega očeta, zaupajoč v Boga, in pospeševati blaginjo svojih podložnih. Ferdinanda I. so venčali l. 1830. v Požunu kot ogersko-hrvatskega kralja, l. 1836. v Pragi kot češkega kralja in l. 1839. v

Milanu z lombardsko krono. Ferdinand I. je bil dober in plemenitega srca, a je mnogo bolehal. Zategadelj je zanj vladala takozvana „državna konferenca“, obstoječa iz Metternicha, državnega kancelarja grofa Kolovrata in nadvojvodov Ludovika in Franca Karola. Odslej ni več bil združen po vladarjevi osebi zunanji in notranji vladni sistem, ki je prišel v veliko nevarnost zaradi novih razmer v inozemstvu in pripravljajoče se notranje krize. Deželni zbori so prišli do večje veljave in uspešneje delovali nego prej. Stanovi različnih dežel so predložili vladi svoje pritožbe in zahteve. Državno denarstvo zopet ni bilo ugodno, in vsakoletni stroški so bili približno 30 milijonov goldinarjev večji od dohodkov. Za Klebelsbergom je vodil avstrijsko denarstvo baron Eichhof in pozneje Kübeck, ki pa tudi ni mogel odpraviti denarne zadrege. Zmanjšali so stroške za vojaštvo, do drugih preuredb pa ni prišlo. Vedno bolj pa se je širil prepad med vlado in med zahtevami omikanih slojev prebivalstva. Stanovi avstrijskih dežel so napadali stari sistem, a narodno in demokratsko gibanje jih je prehitelo.

Ogerski deželni zbori so v tej dobi rešili razmere med grajščaki in kmeti, različna vprašanja o pravosodju, mestnih pravicah in županijskih zadevah in jezikovno vprašanje. Deželni zbor se je večkrat spril z vlado. V tedanjem času se je odlikoval grof Štefan Szechenyi, ki je mnogo žrtoval za narod. V ogerskem deželnem zboru se je ojačila nasprotna stranka, zmirom ostreje napadala vlado in hrepenela po ustavi in državnih svoboščinah. Kot govorniki so se odlikovali Bathyany, Eötvös in Teleki, pred vsem pa Franc Deak, ki je zagovarjal politično in narodno samostalnost Ogerske ter bil zelo priljubljen. Grofa Szechenyi in Apponyi sta vodila konservativce, ki so hoteli povečati oblast osrednje vlade.

Leta 1847. je umrl palatin Jožef, nasledil ga je njegov sin Štefan, katerega je izvolil deželni zbor. Poslanci so bili navdušeni, da je cesar prvič otvoril deželni zbor z madjarskim prestolnim govorom. Ludovik Košut je že prej deloval za večjo neodvisnost Ogerske, ki bi bila le bolj po imenu še združena z ostalo Avstrijo. Košut je bil vodja liberalne stranke in zelo spreten govornik. Deželni zbor je med drugimi stvarmi tudi sklenil obdačiti plemstvo in proglasil madjarski jezik kot jedini državni jezik, kar je zelo razburilo nemadjarske narode. Tudi je sklenil deželni zbor novo ustavo 3. sušca l. 1848., ogerski kralj je pa potrdil ustavo že dné 15. mal. travna. Košut je zahteval ustavo tudi za druge avstrijske dežele. Nova ogerska ustava je bistveno premenila razmerje med Ogersko in ostalo Avstrijo. Ogerska je dobila samostalno in le za Ogersko odgovorno ministerstvo, takozvane „partes adnexae“ ogerske krone so stopile v novo razmerje k Ogerski, Erdeljsko so pa spojili z Ogersko.

Madjarom nasproti so se pa Hrvati pogajali za svoje pravice in svoboščine. Že prej je nastopil Ljudevit Gaj, in „Ilirci“ so zelo pospeševali in širili narodnostno idejo. Hrvatski jezik se je tudi omikanim krogom priljubil. Slavni grof Janko Drašković, ki se je odlikoval že v turških in francoskih vojskah, potezal se je močno za hrvatske pravice ter prvi pisal v sedanjem hrvatskem književnem jeziku. Hrvati so zahtevali svojo samostalno vlado in celokupnost „trojedine hrvatske kraljevine.“ Gaj se je trudil, da se uvede skupni pismeni jezik za Slovane na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Primorskem, Hrvatskem in Slavoniji, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Črnigori, Srbiji in dolnjem Ogerskem. Leta 1835. je začel izdavat „Hrvatske Novine“, katere je že čez jedno leto imenoval „Ilirske Novine“. Madjarom pa vse narodno gibanje ni bilo po volji, a tudi ne njih prijateljem na Hrvatskem „madjaronom“. Dolžili so Ilirce, da so panslavisti in delujejo za Rusijo. Ilirizem je nekaj časa podpirala dunajska vlada, a Madjari so prepovedali ilirsko ime in l. 1844. prisilili Gaja, da je imenoval svoj časopis „Narodne Novine“.

L. 1845. je prišlo v Zagrebu do krvavih izgrediv o priliki volitve za zagrebško županijo. Sprli so se narodnjaki z madjaroni, ki so končno zmagali pri teh volitvah a podlegli pri volitvah v deželni zbor. Hrvatski ban se je izrekel za narodnjake, ki so mnogo storili za narodni preporod. Važno je zborovanje deželnega zbora l. 1847. Sklenili so, da se hrvatski jezik uvede v šole in urade in volili tri poslance v ogerski deželni zbor. V Požunu se je najbolj potegoval za hrvatske pravice baron Metel Ožegović, kateremu je hudo nasprotoval Košut rekoč: „Med nami more le meč odločiti“.

Pri Slovencih so širile najbolj narodno zavest „Novice“, katere je izdaval od l. 1843. dr. Janez Bleiweis. Novice so razpravljale zraven kmetijskih zadev tudi še različna druga vprašanja ter budile slovenski narod, ki je začel polagoma se zavedati svojih pravic.

V Galiciji se je javljalo socijalno-agrarno gibanje. Poljaki so hudo zatirali Rusine, v inozemstvu pa sloveli kot mučeniški branitelji svoje domovine. Krakov je bil središče poljskemu gibanju. Že leta 1836. so zasedli Krakov vojaki treh velevlasti in pre naredili upravo po avstrijskem vzorcu. Pozneje je začasna vlada imenovala diktatorjem dr. Tysowskega. V Galiciji so se rusinski kmetje uprli Poljakom zaradi dolgoletnega zatiranja, general Benedek je zatrl poljski upor, grof Franc Stadion pa je prevzel vodstvo gališke uprave. Kmetje so bili nezadovoljni, ker se niso odpravile robota in druge krivice. Krakov je ostal v avstrijski oblasti navzlic ugovarjanju Anglije in Francije leta 1846.

Tudi češki deželni zbor je od l. 1840. marljiveje deloval in pri svojih obravnavah večkrat segel čez ozke meje dotedanjih postu-

latnih, deželnih zborov. Češka književnost je lepo napredovala, in češki jezik je dobil vedno večjo veljavo. Velike važnosti je bila že prej ustanovljena „Matica Češka“. Po grofu Sternbergu ustanovljeni češki muzej je postal središče narodnega gibanja. Kraljedvorski rokopis, katerega je našel Vaclav Hanka ali ga pa, kakor drugi trdijo, sam spisal, pospešil je precéj idejo slovanske skupnosti na slovstvenem polju. Knez Lamberg se je pogajal za svobodo tiska, znameniti zgodovinar Palacky pa je na manjših shodih govoril o češki ustavi. Karol Havliček je v svojem časopisu natanko opisaval, koliko trpé Irci pod angleško vlado. Čehi so se sami primerjali Ircem, Nemce pa Angležem. Tako so se vedno množili prepiri, četudi je nadvojvoda Štefan postal češki deželni glavar. Pritoževali so se pri vladi in zahtevali, da se jim pripoznajo stare pravice. Tudi Slovaki so se začeli gibati, a se niso združili s Čehi, četudi se je Jan. Kolar, slavni slovaški pesnik „Slavy dcera“, za to potegoval. Leta 1848. pa se je položaj zelo predrugačil. (Dalje prih.)

Martin in Jera.

(J. Ravnikar.)

Četrto poglavje.

Našli so se slični pajdaši.

Bilo je že skoro o polnóči, ko se je starešina povrnil domov; — in vender ukaže k sebi poklicati dva Martinova soseda. Ta dva sta že spala, ko hlapec pride po nje; hitro vstaneta ter gresta naglo po nočni temini k njemu.

Stiskač ju jame izpraševati, kaj sta Martin in Jera delala zadnje dni. Ker mu nista mogla precej povedati, kar bi mu oči odprlo, začne ju psovati in zmerjati.

„Vidva malopridneža! Kar bi človek rad zvedel od vaju, o tem ničesa ne vesta. Zakaj moram baš jaz vajin norec biti. Kadar kradata drva ter sekata najlepše lipe in jelke, takrat ne smem ničesa o tem vedeti; kadar paseta svojo živino po grajskih senožetih in delata škodo po mladi hosti, takrat moram tudi molčati. Ti Brvar, tvoji računni o upravi sirotinskega imetka so bili napačni — a jaz sem molčal; mari misliš, da si mi zamašil usta z vozičkom plesnevega sena? Stvar še ni zastarela. In ti Povirk, polovica tvoje livade pripada otrokom tvojega brata. Ti stari tat in potepuh, kaj imam od tega, da te nisem izročil sodnji, pred katero tudi spadaš.“

Tako govorjenje prestraši soseda. „Za Boga, starešina! Kaj naj storiva? Dan in noč hočeva delati, kar koli nama ukažete.“